

УДК 159.923.2

ФОРМУВАННЯ Я-СОЦІАЛЬНОГО В ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ ЗАСОБАМИ ГЕШТАЛЬТТЕРАПІЇ

Прокоф'єва О.О., к. психол. н., доцент,
викладач кафедри психології

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

Труфанова Д.О., студентка

Тверда Г.О., студентка

*Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького*

У статті автори розглядають питання формування Я-соціального у юнацькому віці засобами гештальттерапії. Проаналізувавши детермінанти формування Я-соціального у юнацькому віці, автори зробили висновок, що процес формування Я-соціального у соціальному середовищі та практичній діяльності – це складний системний процес, що характеризується взаємодією процесів особистісного розвитку, професіоналізації, соціалізації, міжособистісної комунікації та професійної взаємодії. Досліджено основні наукові роботи вітчизняних і зарубіжних науковців стосовно проблеми формування Я-соціального у юнацькому віці, зроблено висновок, що зазначена проблема недостатньо досліджена в науковій літературі.

Ключові слова: *Я-концепція, життєва позиція, Я-соціальне, юнацький вік, гештальттерапія, соціалізація, формування.*

В статье авторы рассматривают вопросы формирования Я-социального в юношеском возрасте методами гештальттерапии. Проанализировав детерминанты формирования Я-социального в юношеском возрасте, они делают вывод, что процесс формирования Я-социального в социальной среде и практической деятельности – это сложный системный процесс, характеризующийся взаимодействием процессов личностного развития, профессионализации, социализации, межличностной коммуникации и профессионального взаимодействия. Исследованы основные научные работы отечественных и зарубежных ученых по проблеме формирования Я-социального в юношеском возрасте, сделан вывод, что указанная проблема недостаточно исследована в научной литературе.

Ключевые слова: *Я-концепция, жизненная позиция, Я-социальное, юношеский возраст, гештальт-терапия, социализация, формирование.*

Prokofieva O.O., Trufanova D.O., Twerga A.O. THE FORMATION OF ME-SOCIAL IN ADOLESCENCE BY MEANS OF GESTALT THERAPY

In the article the author deals with the formation of me-social in adolescence means Gestalt therapy. I analyzed the determinants of formation and social in adolescence, concluded that the formation of me-Social in the social environment and practice – is a complex systemic process characterized by the interaction processes of personal development, professionalization, socialization, interpersonal communication and professional interaction. The basic research of domestic and foreign scientists on the problem of forming me-social in adolescence concluded that this problem is not enough research in the scientific literature.

Key words: *Me-concept, life position, me-social, adolescence, Gestalt therapy, socialization, formation.*

Постановка проблеми. Становлення української державності та побудова громадського суспільства відкрили широкі можливості для розвитку вищої освіти, орієнтованої на особистість, яка визначає основні напрями навчально-виховного процесу. Стрижнем сучасного навчально-виховного процесу є формування активної життєвої позиції людини, становлення її як громадянина своєї держави, як особистості з позитивною Я-концепцією. Актуальність дослідження, таким чином, полягає в пошуку та побудові системи спеціально

організованих умов, що сприяють розвитку Я-соціального: чутливості до культурних цінностей та соціальним процесам; установок на самостійне вирішення соціальних проблемних ситуацій; почуття особистості; формування громадянської позиції, самоорганізації та самовизначення юнаків у різноманітних реаліях життя. Наукові дослідження з проблеми формування Я-соціального у юнацькому віці не втрачають своєї актуальності й зараз: це обумовлено серйозними змінами, що відбулися в нашій країні за останні роки. З'явилися

нові соціально-психологічні орієнтири в діяльності людини, що визначаються суспільними відносинами. Це надало більше можливостей і свободи людині в прийнятті важливих життєвих рішень, у тому числі й у питаннях виховання та більш широкого використання механізмів регулювання власної поведінки.

Формування самосвідомості в юнацькому віці має своє завершення в усвідомленні юнаками свого місця в житті, праці, суспільстві, у визначенні життєвого шляху, в усвідомленні себе майбутніми активними діячами суспільного розвитку [4, с. 32–33].

Формування Я-соціального в психологічній науці є важливим питанням. Це пов'язане з тим, що в будь-якому суспільстві вирішальну роль грає людина як втілення думки, розуму, цінностей суспільства, людина, яка має активну цивільну позицію та здатність реалізувати свій потенціал із метою розвитку суспільства. Безумовно, вона повинна мати чіткий план Я-соціального, наділений розвиненою самосвідомістю; іншими словами, це така людина що має систему стійких усвідомлених знань про саму себе, зміст свого існування, призначення в житті.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Психологічний зміст поняття «Я-соціальне» розкрито в роботах М.Й. Боришевського, І.С. Кона, В.В. Століна, П.Р. Чамати, І.І. Чеснокової та ін. Структура Я-концепції особистості та психологічні характеристики її основних компонентів висвітлені в роботах О.Г. Асмолова, К.О. Абульханова-Славської, І.Д. Беха, М.Й. Боришевського, Л.В. Бороздіної, Л.В. Долинської, Р.М. Грановської, О.Є. Гуменюк, А.В. Захарової, Г.І. Липкіної, С.Д. Максименка, А.В. Петровського, Л.С. Рубінштейна, О.Т. Соколової, В.В. Століна, І.І. Чеснокової, І.П. Андрійчук та ін. Віковій динаміці формування Я-соціального присвячені роботи І.С. Кона, С.Б. Кузикової, І.А. Слободянюка, Л.М. Співак та ін.

Вивчення наукової літератури з проблеми формування «Я-соціального» показало відсутність вивчення формування Я-соціального у юнацькому віці засобами гештальттерапії. Таким чином, бачимо соціально-психологічну значущість проблеми, необхідність подальшого розширення її теоретичних та експериментальних досліджень.

Методологічною та теоретичною основою дослідження є положення гуманістичної психології про сутність особистості та активізацію особистісного потенціалу (Р. Бернс, А. Маслоу, К. Роджерс) [5, с. 24–25]; вітчизняні концептуальні положення розвитку та формування особистості (К.О. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв,

О.Г. Асмолов, Г.О. Балл, І.Д. Бех, Л.І. Божович, М.Й. Боришевський, Б.С. Братусь, Л.С. Виготський, Т.В. Говорун, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, В.М. Мясищев, О.Б. Орлов, С.Л. Рубінштейн, І.Д. Бех), дослідження процесу професійного становлення особистості психолога (Г.С. Абрамова, О.Ф. Бондаренко, І.С. Булах, І.В. Дубровіна, Ю.М. Ємельянов, В.Г. Панок, Н.І. Поря'кель, Н.В. Чепелева, Т.С. Яценко [8, с. 7–10]).

Постановка завдання. Завданням статті є теоретико-експериментальне вивчення особливостей формування Я-соціального у юнацькому віці засобами гештальттерапії.

Виклад основного матеріалу. Світ, у якому ми живемо, постійно змінюється, вимагаючи постійних змін і від нас. Людина не може один раз у дитинстві остаточно сформуватися так, щоб уже більше ніколи не змінюватися. Життя – це постійне пристосування до безперервних змін: ми весь час переходимо з однієї групи в іншу (наприклад, з сім'ї – в школу, зі школи – на роботу), пристосовуючись до нових умов, і змінюється світ, у якому ми живемо (скажімо, сучасне українське суспільство сильно відрізняється від того, яким воно було наприкінці 80-х рр. ХХ ст.) У сучасному світі соціалізація перетворюється на процес, який триває протягом усього життя людини, оскільки, живучи, людина здобуває все нові соціальні статуси й ролі, наприклад студент, працівник, батько, дідусь, пенсіонер тощо. Соціалізація в зрілому віці потрібна також тоді, коли відбувається швидка зміна соціальних норм і правил (наприклад, перехід від соціалістичного суспільства до вільноринкового).

Дослідження Я-соціального у юнацькому віці та професійної соціалізації, яка є основним компонентом розвитку соціального «Я» у юнаків, показали, що існує тенденція домінування у студентів зовнішнього негативного мотиву (35,5%), тобто невизначеність, відсутність внутрішнього особистісно значущого сенсу вибору професії. Для 27,5% досліджуваних основним виявлено зовнішній позитивний мотив, тобто орієнтація на зростаючу соціальну значущість і разом з нею привабливість професії практичного психолога. Лише у 19% студентів виявлено орієнтацію на самореалізацію внутрішнього потенціалу, на отримання задоволення від процесу професійної діяльності та у 18% – прагнення професійно зростати.

Основне завдання соціального виховання особистості в юнацькому віці полягає у формуванні стійкого способу її життєдіяльності, який більшістю дослідників характеризується як «спосіб життя». Ця категорія образу фіксує стабільний, повсякденне,

буденне, стійке, повторюване існування індивідуумів у навколишньому середовищі, указує на наявність деякої закономірності поведінці суб'єкта, а значить, і на можливість керування цим процесом. Одним із пріоритетних завдань процесу соціалізації юнаків є соціальне самовизначення, яке залежить від двох найважливіших умов: забезпечення залученості молодих людей у реальні соціальні відносини та самореалізації особистості в процесі соціальної взаємодії. Ці позиції говорять про значущість формування в юнацькому віці такої інтегративної якості особистості, як соціальна компетентність.

У цьому сенсі, як вказує Л.Н. Бурняшева, необхідно враховувати, що юнаки – мобільна соціальна група, яка відрізняється за своїм соціальним і національним складом, віком і володіє специфічними особливостями. Специфіка їхнього соціального стану полягає в тому, що вони вже знаходяться поза контролем із боку батьків, але ще не є працюючими людьми. Під час організації процесу формування соціальної компетентності юнаків важливо враховувати психологічні особливості цього вікового періоду, які пов'язані передусім із переходом від юності до дорослості. З одного боку, це незміцніла воля, нестійкість інтересів, з іншого – особлива сприйнятливність, щирість, прагнення до правди, справедливості. Головною суперечністю юнацького віку є суперечність між природним прагненням до самопізнання й самореалізації та відсутністю досвіду й внутрішньої готовності для здійснення цього. Індивід потрапляє в критичну ситуацію зміни та вибору життєвих сенсів, що вимагають нових ціннісних орієнтацій, соціальних установок, мотивів поведінки, сформованості соціальної компетентності, і це забезпечує йому повноцінне функціонування в навколишньому соціальному просторі.

Основним психологічним феноменом, що характеризує юнацький вік, є різкий стрибок у процесі формування Я-соціального. В основному це пов'язано з розвитком самосвідомості. У цей період вона збагачується важливим моментом – відкриттям юнаком свого внутрішнього світу. Це відкриття вносить великий переполюх у досі розмірену та спокійну свідому частину духовного життя дитини. У результаті юнак отримує «головний біль», яку позначив ще Сократ: «Пізнай самого себе». Без цього не можна визначити ні своє покликання, ні позицію в спілкуванні, ні своє місце в суспільстві, не кажучи вже про основу всього цього – душевну рівновагу та злагоду із самим собою. Таким чином, юнак, хоче він

того чи ні, отримує духовну, психологічну задачу, яку він обов'язково повинен вирішити. У цьому, як нам здається, і полягає психологічне ядро кризи юнацького віку. Допомогти юнаку в формуванні його Я-концепції – основне завдання близьких йому дорослих. Допомога психолога може бути надана як в індивідуальній, так і в груповій формі. Але частіше, звичайно, в груповій [6, с. 92–97].

Формування Я-концепції може відбуватися в певному сенсі (у сенсі її збагачення, поглиблення, переоцінки та зміни системи цінностей тощо) упродовж усього життя. Незважаючи на це, розпочавшись в підлітковому віці, цей процес в основному має завершитися до кінця юнацького віку. І потім вже тільки добудовуватися або перебудовуватися.

Важливим аспектом розвитку соціального життя юнаків є формування соціальної ідентичності. Поняття «ідентичність» спочатку з'явилося в психіатрії в контексті вивчення феномену «кризи ідентичності» й описує стан психічних хворих, які втратили уявлення про самих себе та послідовність подій свого життя. Американський психоаналітик Е. Еріксон переніс його в психологію розвитку, показавши, що криза ідентичності є нормальним явищем розвитку людини. Проблематика Я-концепції розглядається Е. Еріксоном крізь призму Его-ідентичності.

Соціальна ідентичність є важливим компонентом Я-концепції, тому що впливає на самооцінку індивіда, описує його приналежність до якої-небудь соціальної групи разом із властивими цій групі нормами та цінностями. Вперше детально поняття ідентичності було представлено в роботах Е. Еріксона [3, с. 33–41].

Гештальтметодологія отримала найбільший розвиток у сфері психотерапії. Гештальтпарадигма може бути ефективною і для аналізу макросоціальних явищ, а не тільки в індивідуальній і груповій роботі.

Гештальтаналіз соціальних процесів не тільки має суто теоретичний інтерес, але може дати змогу ефективно планувати соціальні програми. Зокрема, зараз обговорюється питання про можливість і необхідність соціально-терапевтичних втручань у соціальне становлення особистості [1, 76–81]. Спираємося на основні концепції гештальтпідходу – теорію способів регулювання кордону контакту і теорію функцій Self, які, як відомо, застосовуються до аналізу не тільки індивідуальних організмів, але й груп, тобто організацій, що є соціальними системами [2, 45–64]. Для розроблення конкретних соціально-терапевтичних програм, спрямованих на зміну психології со-

ціального Я, необхідно відповісти на два питання: «Які основні риси характеру індивіда? Наскільки ці риси схильні до зміни?».

Можна припустити, що конфлюентний та інтроєктивний типи регуляції контактного кордону найбільш типові для сучасного індивіда. Так, про конфлюентні особливості свідчать такі риси, які традиційно приписують індивіду: доброта та її прояв щодо людей, душевна відкритість, м'якість, майже слабкість характеру, жалісливість, чуйність до чужої біди, легковір'я, звернення до часу так, ніби він не має меж, потреба в приналежності до великої групи.

У людей дуже сильні інтроєктивні механізми. Про це свідчить властивий людям потяг до зовнішнього керівництва, віра в сильного лідера або «доброго дядька», який вирішить усі їхні проблеми. Несамостійність, засвоєна з моделі виховання, яка поєднується з відмовою від власного самовизначення, також відзначена фольклором: «Живи тихо – не побачиш лиха». Причому роль зовнішнього агента, який заповнює дефіцит власної автономії, може виконувати як політичний лідер з авторитарними нахилами, так і інтенсивно впроваджені ідеологічні або культурні змісти. Інтроєктивний тип характеру людини проявляється й у характері його релігійності.

Видається, що в плані соціально-терапевтичних впливів на суспільство доцільною є організація соціально-педагогічних програм, спрямованих на розвиток особистої відповідальності їх учасників. Природно, що цей соціальний вплив матиме локальний характер, але зміна стійких характерологічних особливостей відразу в масштабах всього суспільства, тим більше враховуючи їх історично обумовлену стабільність, не уявляється можливим.

Як відомо, у сучасній теорії поля розглядається концепція морфогенетичних полів [6, с. 52–53]. Вона припускає, що невидимі поля утворюються та є матрицею всякої майбутньої форми, розвитку та способу дії. Вони діють у часі та просторі. Морфогенез починається з уже організованої системи, яка є морфогенетичним зародком. Зміни у всьому полі відбуваються завдяки ефекту морфічного резонансу. Завданням соціально-терапевтичних заходів саме і буде створення такої морфогенетичної системи. Логічно припустити, що це найбільш перспективний напрямляти соціотерапевтичний вплив на молоду частину населення. Це пов'язано з тим, що молодь найбільш сприйнятлива до змін, більш активна в соціальних діях і засвоєний нею досвід соціальної терапії буде надавати довгостроковий вплив на соціальне середовище.

Саме знання про особливості гештальттерапії дає можливість опиратися на її концептуальні особливості та використовувати її як ефективний метод розвитку Я-соціального у юнаків. Нагадаємо, у чому полягає сутність гештальттерапії. Р. Резнік [6, с. 38–42] визначає три взаємопов'язані процеси (як три взаємопов'язані координати), які є основами в гештальттерапії. Ці пограничні стовпи – теорія поля, феноменологія та діалог.

Як підкреслює Р. Резнік [6, с. 74–76], перше й найважливіше положення: гештальттерапія ґрунтується на теорії поля. Поле – це найбільша та безмежна система, яка містить всю історію. Будь-яка частина поля, на якій ми фокусуємося, – це частина більшого поля. Таким чином, «система» на будь-якому рівні (наприклад, індивідуальному, груповому, організаційному, суспільному) – це просто частина поля, яка в будь-який момент нас оточує. Взаємопов'язаність частин поля і впливу, який вони здійснюють один на одного, означає, що поле постійно в русі, постійно відносне, постійно в процесі. Виходячи із цього, здійснюється опора на теорію поля в процесі розвитку соціального «я» як процес контакту на межі живої й автономної системи в полі «організм/середовище». Цей процес контакту може бути представлений у вигляді циклічного руху «фігура – фон» з усіма перериваннями та порушеннями. Рух «фігура – фон» – це навчальний процес взаємодії викладача та юнака. Знання і сам процес пізнання розглядаються не як об'єктивно дані, коли йдеться про їх засвоєння, а як творчий акт індивіда чи групи в процесі контакту. Це нагадує механізми творчого пристосування клієнтів під час роботи з ними в гештальттерапії.

Другою важливою позицією в гештальттерапії є опора на феноменологію. Ми скористаємося поглядами Р. Резніка [6, с. 91–94] щодо опису процесу феноменології. Він розглядає дві форми феноменології. Одна – це прояв істинного інтересу та величезної поваги до досвіду індивіда та його феноменологічного стану. У процесі розвитку соціального «Я» важливо, зокрема, підвищувати рівень усвідомлення щодо того, який внесок робить кожний в навчальну ситуацію. Другий важливий аспект феноменології, який є вирішальним для гештальтпідходу, відомий як феноменологічний метод. Феноменологічний метод – це спроба нейтралізувати власне особистісне бачення стосовно інших. Таким чином, гештальтпідхід у викладанні розглядається як діалектична зміна свідомого досвіду теоретичної рефлексії (само-

рефлексії). Таке теоретичне та суб'єктивне об'єднання навчальних змістів і всього досвіду в навчальному процесі в кожному окремому випадку приводить до надання й відкриття смислового значення в кожній конкретній ситуації.

Третій важливий складник базових основ гештальттерапії – це діалог. Діалог – це переважно відкрите включення двох феноменологічній клієнта й терапевта. На наш погляд, моделювання процесу формування соціального «Я» з урахуванням феноменологічного підходу, по-перше, створює можливість стимулювати можливі контакти: викладач-студент, викладач-група, група-група; по-друге, дає можливість бачити і чути «другого», цей «другий» може бути викладачем чи іншим членом групи; по-третє, це спосіб моделювання дійсності, яку відчувається в контакт. У своїй роботі ми підкреслюємо, що одним із найефективніших засобів досягнення мети формування соціального «Я» у юнаків є впровадження в систему освіти саме гештальтпідходу як засобу формування Я-соціального у юнаків.

Сьогодні техніки гештальттерапії використовуються не для роботи з психічно хворими людьми, а для самовдосконалення та саморозвитку психічно здорових людей.

У нашому дослідженні ми спираємося саме на гештальтпідхід як ефективний засіб для формування позитивного соціального «Я», що не лише дає можливість самовдосконалитися, але й сприяє виробленню інтегративної точки зору на всі когнітивні процеси.

Отже, спираючись на основні теоретично-методологічні особливості гештальттерапії (гуманістичний підхід, орієнтація на потреби особистості, підвищення усвідомленості, підтримка інтенцій до саморозвитку та особистісно зрілості), ми довели, що вибір методу формування Я-соціального у юнацькому віці підібраний ефективно.

Висновки з проведеного дослідження. У результаті теоретико-методологічного аналізу проблеми в сучасній психолого-педагогічній літературі виявлено аспекти становлення Я-соціального особистості та значущість проблеми формування Я-соціального у юнацькому віці. Аналіз доводить, що центральною ланкою системи розвитку гармонічної особистості, має бути першочергово формування Я-соціального як фундаментального компонента Я-концепції особистості юнацького віку, яка інтегрує всі інші елементи цієї системи. Саме орієнта-

ція на особистісне становлення юнаків, на формування їхньої культури, професійної ідентифікації та Его-ідентифікації й лежить в основі сучасного підходу до проблеми гармонічного розвитку особистості загалом та Я-соціального зокрема. Студенти живуть одним днем; відповідно, проблеми самореалізації, працевлаштування для сучасного студента на цей момент не є першочерговою життєвою проблемою; більшість студентів не володіють навичками саморозвитку та самореалізації й мають занижену самооцінку, що зумовлює невизначеність, відсутність внутрішнього особистісно значущого сенсу вибору професії.

Систему основних потреб у більшості студентів становлять плани й успіхи у виконанні особистістю діяльності; інакше кажучи, особистість орієнтується на конкретні результати своєї діяльності, які у свою чергу визначають особистісну цінність і значущість. Юнаки більшою мірою орієнтовані на здобуття диплому при формальному засвоєнні знань, що безпосередньо пов'язано із соціально-економічним станом сучасного українського суспільства та гострими проблемами працевлаштування за фахом. Усе це ускладнює процес професіоналізації та формування Я-соціального особистості та знижує можливість ефективної професійної самореалізації та самоактуалізації в майбутньому житті.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адлер А. Понять природу человека / А. Адлер. – СПб. : Академический проект, 2007. – 348 с.
2. Айви А.Е. Консультирование и психотерапия. Сочетание теории и практики / А.Е. Айви, М.Б. Айви, Л. Саймек-Даунинг. – Новосибирск : РИА «Стандарты и качество», 2007. – 482 с.
3. Артемова О.І. Професійна самореалізація особистості в сучасних умовах / О.І. Артемова // Освіта регіону. – 2010. – № 1. – 97 с.
4. Варій М.Й. Загальна психологія : [навч. посібник для студ. психол. і педагог. спец.] / М.Й. Варій. – Львів : Край, 2005.
5. Маслоу А. Самоактуализация личности и образования / А. Маслоу. – Донецк : Ин-т психологии АПН Украины, 1994.
6. Семиченко В.А. Психология личности / В.А. Семиченко. – К. : Видавець Єшке О.М., 2001. – 427 с.
7. Столин В.В. Самосознание личности / В.В. Столин. – М. : МГУ, 2003. – 284 с.
8. Яценко Т.С. Теорія і практика групової психокорекції: Активне соціально-психологічне навчання : [навч. посіб.] / Т.С. Яценко – К. : Вища шк., 2004. – 679 с.